

جغرافیای تاریخی ایران

از ویکی‌پدیا، دانشنامه آزاد

از سلسله مقالات درباره

ایران‌شناسی

موضوعات

- ایران بزرگ • مردمان • زبان‌ها • سرزمین
- هنر • فرهنگ • دین‌ها • تاریخ
- جغرافیای تاریخی • جغرافیا • سیاست • اقتصاد

ایران‌شناسان

فهرست

نهادهای

- مؤسسه لغت‌نامه دهخدا • دانشکده مطالعات شرقی و آفریقایی • دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران • فرهنگستان ایران
- فرهنگستان زبان ایران • فرهنگستان زبان و ادب فارسی • بنیاد فرهنگ ایران • سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران
- کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی • کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی • کتابخانه تخصصی تاریخ اسلام و ایران
- کتابخانه و موزه ملی ملک • انجمن آثار و مفاخر فرهنگی • مرکز پژوهشی میراث مکتوب • بنیاد مطالعات ایران
- بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار • بنیاد ایران‌شناسی • مرکز دائرةالمعارف بزرگ اسلامی • بنیاد دایرةالمعارف اسلامی • انجمن بین‌المللی ایران‌شناسی • بنیاد دانشنامه‌نگاری ایران

نشریات و کتاب‌ها

- لغتنامه دهخدا • فرهنگ جامع زبان فارسی • تاریخ جامع ایران • تاریخ ایران کمبریج • دانشنامه ایرانیکا • دانشنامه اسلام
- دانشنامه ایران و اسلام • دائرةالمعارف بزرگ اسلامی • دانشنامه جهان اسلام • دائرةالمعارف تشیع • دانشنامه زبان و ادب فارسی
- دایرةالمعارف فارسی • آینده • ژورنال ایران‌شناسی • پژوهش‌های ایران‌شناختی • مجله ایران‌شناسی • ایران‌نامه • نامه فرهنگستان
- مجله زبان‌شناسی • کلک • مجله بخارا

گفتاورد • موضوعات ایران • درگاه تاریخ • درگاه ایران

جغرافیای تاریخی ایران بررسی تاریخی جغرافیای سرزمین ایران می‌باشد.

جغرافیای تاریخی، رشته‌ای از جغرافیاست که اوضاع طبیعی، اقتصادی، انسانی و سیاسی را با توجه به گذر تاریخی بررسی می‌کند.^[۱]

محتویات

جغرافیای تاریخی ایران قبل از اسلام

مادها

هخامنشیان

اشکانیان

ساسانیان

جغرافیای تاریخی ایران بعد از اسلام

آذربایجان و ارمینه و اران

جبال (عراق عجم)

پارس

خراسان

قومس

دیلم و طبرستان (گیلان و مازندران)

خوزستان

کرمان

سیستان و بلوچستان

جستارهای وابسته

منابع

نقشه ایران در سال ۱۱۲۶ خورشیدی توسط امانوئل بوئن جغرافی‌دان و نقشه‌کش بریتانیایی ترسیم شده‌است، این نقشه که وسعت و محدوده پادشاهی دودمان افشاریه را نمایش می‌دهد علاوه بر نشان دادن نام خلیج فارس، اسامی بسیاری از مناطق، شهرها، دریاچه‌ها و دریاهای آن زمان از ایران را نیز در برگرفته‌است. این نقشه از کشور ایران در سال ۱۷۴۷ (میلادی) برابر با ۱۱۲۶ خورشیدی و ۱۱۶۰ قمری و در زمان سلسله افشاریان رسم شده‌است.

جغرافیای تاریخی ایران قبل از اسلام

شامل دوره‌های تاریخی مادها، هخامنشیان، اشکانیان و ساسانیان است.

مادها

سرزمین مادها شامل: کردستانها (از مناطق ترکیه کنونی تا غرب و جنوب غرب ایران)، آذربایجانها، لرستان و مناطق مرکزی ایران و شمال آن رودخانه ارس، شرق ابواب خزر، غرب کوههای زاگرس و جنوب آن کویر و محدوده اصفهان بود.

هخامنشیان

در دوره هخامنشیان سرزمین ایران از شرق رود سیحون، غرب دریای اژه، شمال دریای کاسپی و دریای سیاه و کوههای قفقاز و از جنوب به دریای عمان و خلیج فارس منتهی می‌شد. بعضی از ایالت‌های آن: ایالت نیمه جنوبی پارس یا مرکز پارسه،

ایالت جنوب غربی شوش با مرکز شهر شوش، ایالت ماد در شمال غرب با شهر مهم هگمتانه (همدان)، ایالت هیرکانی یا گرگان در محدوده شمال و ساحل دریای کاسپی و شهر مهم آن هیرکانا یا گرگان، ایالت پارت یا خراسان و قومس (سمتان) امروزی، ایالت زرنگ، نيمروز، سکستان یا سیستان در جنوب شرق، ایالت کرمانیا در ساحل خلیج فارس، ایالت گدروزی (بلوچستان) در مشرق کرمان و جنوب سیستان.

نقشه ایران و توران در دوره قاجاریه که به وسیله آدولف اشتیگر ترسیم شد.

ایالت جنوب غربی شوش با مرکز شهر شوش، ایالت ماد در شمال غرب با شهر مهم هگمتانه (همدان)، ایالت هیرکانی یا گرگان در محدوده شمال و ساحل دریای کاسپی و شهر مهم آن هیرکانا یا گرگان، ایالت پارت یا خراسان و قومس (سمتان) امروزی، ایالت زرنگ، نيمروز، سکستان یا سیستان در جنوب شرق، ایالت کرمانیا در ساحل خلیج فارس، ایالت گدروزی (بلوچستان) در مشرق کرمان و جنوب سیستان.

در زمان اشکانیان محدوده ایران از جانب غرب به رودخانه فرات منتهی گردید. قبل از آن سلوکیان هشتاد سال بر قلمرو ایران فرمانروایی داشتند و پایتخت آن‌ها سلوکیه بر کرانه رود دجله بود. قلمرو پارتها یا اشکانیان ۷۲ بخش بود. ملاک آن‌ها در تقسیم بندی برای اداره کشور شهرها بودند که خودمختاری نسبی داشتند. از پایتخت‌ها آن به ارشک، صدرروازه، هگمتانه، تیسفون و دیگر شهرها مهم آن به نسا، تاپه، دارابگرد، گور (فیروزآباد) می‌توان اشاره کرد.

ساسانیان

در زمان ساسانیان ایران دارای چهار بخش بزرگ شامل: ایالات شمالی (اپاختر)، ایالت جنوبی (نیمروز)، ایالت خاوری (خراسان)، ایالت باختری (خوروران) و فرارودان، بخش‌هایی از افغانستان، میان رودان و آسیای کوچک هم جزء این ایالتها بود. و تصمیم گیری حکومتی متمرکز بود. از شهرهای مهم آن گندی شاپور، بیشتاپور، شاپورخواست، تیسفون بود.

جغرافیای تاریخی ایران بعد از اسلام

ایران در زمان پس از اسلام به نه منطقه یا ایالت تقسیم می‌شده است.

آذربایجان و ارمینه و اران

آذربایجان و ارمینه و اران به نام سرزمین آتروپاتکان منتسب به آتروپات از حاکمان ماد در آنجاست که در مقابل سلوکیان مقاومت کرد. عرب آنرا آذربایجان نامیده است. آتور یا آذر (آتش)، پات (پاییدن)، کان (پسوند مکان) می‌باشد. امروزه همان استانهای شمال غربی ایران (آذربایجان شرقی و غربی و اردبیل و زنجان) است که در دوره فتحعلی شاه (معاهده ترکمنچای و گلستان) قسمتی از آن جدا شد.

جبال (عراق عجم)

ایالت جبال (عراق عجم یا کوهستان) شامل استانهای امروزی زنجان، لرستان، تهران، اصفهان، همدان، قم، کرمانشاه، ایلام، چهارمحال و بختیاری، کردستان و استان مرکزی می‌شد. از غرب به عراق، شرق به کویر و خراسان و کرمان، از شمال به رشته کوههای البرز، و از جنوب به خوزستان و فارس منتهی می‌شد.

شهرهای بزرگ استان جبال یا ایالت کوهستان: سپاهان (اصفهان)، ری، همدان، قم و دینور (امروزه بخشی در شهرستان صحنه استان کرمانشاه) و در مرتبه بعد قاشان (کاشان)، نهاوند، کره یا کرج ابودلف (امروزه شهر آستانه یا کرهرود در استان مرکزی است)، سیمره (دره شهر امروزی استان ایلام)، روزاور (تویسرکان)، خلوان، سیروان (محل کنونی شهرستان ایلام یا مهران)، سهرورد (امروزه از دهستانهای شهرستان خدابنده در زنجان است)، قزوین، جربادقان (گلپایگان)، لور یا لر (سرزمین لرستان)، جلولاء (امروزه در کشور عراق مغرب خانیقین)، خرغان (شمال درگزین همدان و با خرغان نزدیک بسطام متفاوت است)، کردستان (از استانهای ایالت جبال و شامل باختران و قسمت جنوبی آذربایجان غربی بعلاوه بعضی شهرهای امروزی کشور عراق نیز بوده است)، شهرزور (از شهرهای مرزی امروزه در نزدیکی سلیمانیه در کشور عراق است)، سنندج (امروزه مرکز کردستان ایران است. در نیمه اول قرن یازدهم قمری بنا شده است نام اصلی آن سنهدژ به معنی: قلعه‌ای در پای کوه می‌باشد پیشتر محلی بنام بهار مرکز کردستان بوده است)، زنجان (یا زنگان، شهری کوچک که اردشیر بابکان بنا نهاد و در کنار آن شهر سلطانیه است)، اراک (بنای آن به سال ۱۲۳۱ قمری برمی گردد پیشتر قلعه‌ای بنام سلطان‌آباد بوده است و سپس به عراق مشهور شد و در سال ۱۳۱۷ خورشیدی اراک نام گرفت)، اردستان (از شهرهای کنونی استان اصفهان، منسوب به اردشیر درازدست پادشاه هخامنشی)، خان لنجان (خونلنجان امروزه یکی از روستاهای شهرستان لنجان است. ناصر خسرو از آن یاد کرده است)، لنجان (منطقه‌ای در کنار زاینده رود و امروزه نام یک شهرستان است مرکز آن زرین شهر به ریز شهرت داشته است)، بَرَج (شهرکی در حدود بربرود و در نزدیکی آستانه امروزی بوده و به همراه کرج ابودلف ایقارین نامیده می‌شدند) و بروجرد (منسوب به فیروز ساسانی و به فیروزگرد مشهور بوده) بوده است.

پارس

پارس یا ایالات پارس یا فارس قدیم، در تقسیم‌بندی جغرافیایی بعد از اسلام شامل محدوده جنوبی ایران منتهی به خلیج فارس بوده‌است. این ایالت یا منطقه شامل استان فارس کنونی، استان بوشهر، غرب استان هرمزگان، استان کهگیلویه و بویراحمد و حتی استان یزد و شهرستان بهبهان از استان خوزستان بوده‌است. ابن حوقل حدود این ایالت را از مشرق به کرمان، از مغرب به خوزستان و از شمال به بیابان منتهی به خراسان و قسمتی از اصفهان و از جنوب هم‌جوار خلیج فارس دانسته‌است. این ایالت در قبل از اسلام به پنج خوره (کوره)، که در دوره اسلامی نیز برقرار بوده شامل: کوره اصطخر، کوره دارابگرد، کوره شاپور، کوره قباد، و کوره اردشیر تقسیم شده‌است. از شهرهای مهم ایالت فارس: شیراز، پسا (فسا)، جهرم، ازجان (بهبهان کنونی) سیراف، کنه (یزد کنونی) و ... بوده‌است. همچنین بنادر و جزایر خلیج پارس جزو این ایالت بوده‌است [۲]

خراسان

خراسان قدیم یا ایالت خراسان شامل خراسان امروزی، شهرهایی از افغانستان و ترکمنستان و حتی شهرهایی از ماوراءالنهر بوده‌است. و از مشرق به هندوستان و جنوب به بیابان کرکس کوه و مغرب به گرگان قدیم و شمال به رود جیحون می‌رسده‌است. ابن حوقل نیشابور، بلخ، هرات و مرو را چهار شهر بزرگ خراسان قدیم می‌داند.

قومس

گرچه قومس از نواحی خراسان بوده‌است اما در دوره اسلامی یک ولایت یا ایالتی جدا بوده‌است. معمولاً استان سمنان را دربر می‌گرفته و دامغان، سمنان، شاهرود، بسطام، خرقان، سنگسر، جندق و ... از شهرهای آن بوده‌است. مرکز آن قومس (دامغان (صد دروازه)) بوده‌است.

دیلم و طبرستان (گیلان و مازندران)

سزمین دیلم و طبرستان همان نواحی یا استانهای گیلان و مازندران امروزی است. دیلم شامل نواحی گیلان و طبرستان شامل مناطق مازندران بوده‌است.

خوزستان

خوزستان شامل هفت خوره به نامهای: سوس (شوش)، جندی‌شاپور، تستر (شوشتر)، عسکر مکر، اهواز، رامهرمز و دروق بوده که برخی خوره و برخی قصبه بوده‌اند.

کرمان

ایالت کرمان قدیم تا کناره تنگه هرمز و دریای عمان بوده و قسمت عظیمی از استان هرمزگان را هم دربر می‌گرفته‌است. ابن حوقل حدود آنرا در مشرق مکران، در مغرب فارس، در شمال بیابان خراسان و ناحیه سیستان و در جنوب دریای فارس می‌داند. و از شهرهای آن هرمز، جیرفت، بم، سیرجان، فهرج و ... نام می‌برد. مقدسی این ایالت را شامل پنج خوره و ناحیت: بردسیر، نرماشیر، سیرجان، بم و جیرفت می‌داند.

سیستان و بلوچستان

سیستان برگرفته از قوم سکا و نام قدیمی آن زرنگ (مرکز سیستان و نام درختی کوهی) بوده‌است و نیمروز (به معنی جنوب) نام دیگر آن بوده‌است. سرزمین جنوب آن بلوچستان برگرفته از قوم بلوچ و به مکا مشهور بوده و سپس مکران (به معنی سرزمین باتلاق‌ها، ارینا در سانسکریت به معنی باتلاق) نامیده می‌شده‌است. از شهرهای آن زرنج یا زرنگ، بست، خواس (خاش)، سراوان و ... بوده‌اند.

- نقشه ایران، ۱۱۲۶ خورشیدی

منابع

۱. جغرافیای تاریخی شهرها، عبدالحسین نهجیری، انتشارات مدرسه، چاپ سوم، تهران (۱۳۸۰)، ص ۸.
 ۲. جغرافیای تاریخی شهرها، عبدالحسین نهجیری، انتشارات مدرسه، چاپ سوم، تهران (۱۳۸۰) ص ۳۵۶.
- جغرافیای تاریخی شهرها، عبدالحسین نهجیری، انتشارات مدرسه، چاپ سوم، تهران (۱۳۸۰).
 - کتاب تاریخ ایران، حسن پیرنیا و اقبال آشتیانی، انتشارات نگارستان کتاب

برگرفته از «https://fa.wikipedia.org/w/index.php?title=جغرافیای_تاریخی_ایران&oldid=31924992»

این صفحه آخرین بار در ۲۸ آوریل ۲۰۲۱ ساعت ۱۷:۳۳ ویرایش شده‌است.

همهٔ نوشته‌ها تحت مجوز Creative Commons Attribution/Share-Alike در دسترس است؛ برای جزئیات بیشتر شرایط استفاده را بخوانید.

ویکی‌پدیا® علامتی تجاری متعلق به سازمان غیرانتفاعی بنیاد ویکی‌مدیا است.

- سیاست محرمانگی
- دربارهٔ ویکی‌پدیا
- تکذیب‌نامه‌ها
-
- توسعه‌دهندگان
- آمار
- اظهارنامهٔ کوکی